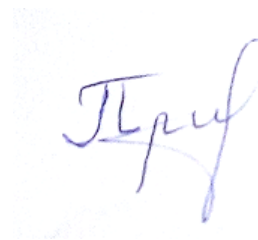

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Г.С.СКОВОРОДИ

УДК 141.2:327.461

ПОГАСІЙ ЛІЛЯ ПЕТРІВНА

ОНТОАНТРОПОЛОГІЧНІ ОПЦІЇ МОВИ У СУЧАСНІЙ КУЛЬТУРІ

09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

ХАРКІВ – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософських та політичних наук Черкаського державного технологічного університету, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор філософських наук, доцент
Бойко Анжела Іванівна,
завідувач кафедри філософських
та політичних наук Черкаського державного
технологічного університету.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Роговський Олександр Михайлович,
професор кафедри політології, соціології та
культурології Харківського національного
педагогічного університету імені Г.С. Сковороди;

доктор філософських наук, доцент
Худенко Андрій Володимирович,
професор кафедри соціології
Інституту соціальних наук Одеського
національного університету імені І.І. Мечникова.

Захист відбудеться **12 лютого 2018 р. о 14:00** годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.053.07 у Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди за адресою: 61002, м. Харків, вул. Алчевських, 29, зала засідань.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди за адресою: 61168, м. Харків, вул. Валентинівська, 2, ауд. 215-В.

Автореферат розісланий 12 січня 2018 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

М.О. Дроботенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Виклики глобалізації, становлення культури інформаційного суспільства обумовлюють зміни в комунікативних практиках і відповідно – у лінгвістичній картині світу. Національне мовне багатоголосся співіснує с global English, що створює сприятливі ситуації для взаєморозуміння комунікаторів, які є носіями різних мов і різних культур, але разом з цим руйнують буттєву укоріненість людини, однією з передумов існування якої є простір рідної мови. Ця проблема загострюється через прискорення і розширення міграційних потоків. Культурна адаптація і культурна інтеграція мігрантів передбачає не тільки опанування мови країни переміщення, а й провокує екзистенціальні кризи, що знаходять прояв у світоглядній дезорієнтації, ізоляції, патологіях розвитку особистості. Цим обумовлюється актуальність теми дослідження, її значущість для запобігання окреслених негативних наслідків.

Особливо актуальною ця тема є для України, де значно зростає чисельність переселенців і нелегальних мігрантів. Білінгвізм на регіональному рівні і життєва необхідність опанування функціонального діапазону державної мови серед малоосвічених верств населення можуть створювати ситуації латентних конфліктів. В свою чергу це потребує розробки ефективних стратегій запобігання таких конфліктів через розкриття багатоманітності репрезентацій національної культури, чому сприятиме зняття суперечності між універсалізмом і регіоналізмом у мовному габітусі особистості, а також розкриття онтоантропологічних опцій мови.

Деякі аспекти зазначеної теми певною мірою висвітлені у філософській літературі. Теоретико-методологічну основу дослідження мови як соціокультурного явища утворюють ідеї і концептуальні підходи класиків філософської думки – Аристотеля, Ф. Бекона, Дж. Локка, Т. Гоббса, Ф. Ніцше, А. Бергсона, М. Гайдеггера, Г. Гадамера, П. Рікера, Ж. Дерріди; теорія дискурсивних формацій, обґрунтована М. Фуко; логіко-методологічні ідеї представників філософії та методології науки – К. Поппера, Т. Куна, І. Лакатоса, П. Фейєрабенда, М. Ахундова, В. Ільїна, І. Касавіна, В. Швирьова, Б. Юдіна та інших; дослідження з проблем співвідношення мови та мислення В. Гумбольдта, О. Леонтєва, Л. Виготського; філософської семантики і логічного аналізу мови Л. Вітгенштейна, Ч. Пірса, І. Нарського; філософського аналізу комунікації і прагматики мови Дж. Остіна і Дж. Серля; когнітивного детермінізму, репрезентованого в працях П. Гайденка, Л. Мікешіної, В. Стьопіна, А. Огурцова, М. Опенкова; дослідження проблем розуміння й інтерпретації П. Рікера; філософського аналізу метафори та філософії риторики М. Блека, А. Річардса, В. Подороги; дослідження із семіотики і структурно-семіотичного аналізу знаків Р. Барта, Ч. Пірса, Ю. Лотмана, У. Еко.

Загальнотеоретичну основу дисертації склали ідеї, положення і висновки, викладені в працях класиків соціально-філософської думки: М. Бахтіна, М. Бубера, В. Віндельбанда, Л. Виготського, Г. Гегеля, Е. Ільєнкова, О. Лосєва, М. Мамардашвілі, М. Полані, Р. Рорті, Л. Фейєрбаха, С. Франка, І. Фролова, А. Швейцера, О. Шпенглера, К. Ясперса, а також сучасних дослідників: В. Бібіхіна, В. Біблера, А. Гусейнова, К. Делокарова, М. Кагана, Ю. Лотмана, В. Межуєва, Л. Мікешіної, В. Стьоїна, В. Швирьова, К. Шевченка та низки інших авторів. Складність і багатоплановість обраної теми потребували залучення матеріалів і джерел філософського, культурологічного та історичного змісту. Це розширило сферу інтерпретації досліджуваної проблеми, дозволило сформувати основу для нових підходів.

У ХХ столітті значущість і поширення лінгво-філософських проблем різко зросли. На підставі численних емпіричних даних Ф.-Р. Анкерсміт констатував: філософія перебуває під впливом чар феномену мови. Наприкінці 50-х – у середині 70-х років минулого століття у філософії відбулось істотне переакцентування на користь вивчення живих мов, підвалини якого були закладені ще в працях Б. Рассела 20 – 40-х років ХХ століття, учених Віденського філософського гуртка (М. Шлік, О. Нейрат, ранній Р. Карнап), а також Л. Вітгенштейна, Дж.-Е. Мура, А. Айєра. Ці тенденції призвели до того, що в 60 – 70-х роках ХХ століття вчені зосередили вістря своєї уваги на прагматичних (соціально-психологічних, контекстних та ситуативних) чинниках вживання мови. Між іншим, саме цей лінгвістично орієнтований напрям нині ототожнюється з філософією мови, утворює предметний стрижень цього субдисциплінарного напрямку.

У наш час об'єктивно й закономірно зростає значущість дослідження мови крізь призму і в контексті виконання комунікативних функцій, міжкультурної та міжцивілізаційної взаємодії. Під цим кутом зору пріоритетного значення набуває «трансцендентально-герменевтичне поняття мови» К.-О. Апеля; висунення У. Куайном гіпотези про невизначеність перекладу (це викликало жваву дискусію в середовищі філософів мови та лінгвістів Г. Харманна, Н. Хомського, Е. Стеніуса, Я. Хінтікки та інших); наполягання Ж. Дерріди ідентифікувати переклад як інтерпретацію; твердження Х. Ортеги-і-Гассета про те, що кожен твір неповторний, а переклад лише наближає (або віддаляє) нас до нього; В. Вілсса про інтуїтивність перекладу і таке інше.

Мовна сфера доволі детально досліджена під онтологічним та гносеологічним кутами зору. Однак її цілісний аналіз як соціокультурного феномена досі не висвітлений належним чином, а така цілісність як внутрішня зумовленість об'єкта якраз достеменно необхідна при вивченні мовної системи як предмета філософського аналізу для повноти виявлення її специфіки й унікальності.

Філософського роз'яснення потребують проблеми сутності й генеалогічних передумов мови, виникнення й розвитку мови у

взаємопотенціуючому зв'язку з людським суспільством, когерентності мови та реального світу, впливу мови на мислення і духовний розвиток людства, природи мовних знаків, типології мовних форм залежно від способів їх відношення до об'єктів, співвідношення між природною та штучною мовами тощо.

Дискусійним продовжує залишатися питання щодо міри всезагальності й універсальності символічних смислів, нормативів, регламентацій тощо. Іншими словами, наскільки тлумачення символу, яке є аксіоматичним в умовах однієї культури, цивілізації і аксіологічно-телеологічної системи координат, може розраховувати на безапеляційне сприйняття в умовах інших соціальних реалій?

Мета дослідження полягає у визначенні онтоантропологічних опцій мови у сучасних соціокультурних контекстах.

Реалізація поставленої мети передбачає постановку і розв'язання наступних **завдань**:

- розробити методологічну програму дослідження онтоантропологічних характеристик мови;
- окреслити функціонально-інструментальний потенціал мови в контексті життєдіяльнісних потреб людини;
- осмислити онтоантропологічні параметри мови у сучасних соціокультурних контекстах;
- обґрунтувати світоглядні наслідки екзистенціального і інструментального значення мови;
- визначити пріоритетні завдання мовної політики на сучасному етапі конституювання інформаційного суспільства.

Об'єкт дослідження – мова у полі культури.

Предмет дослідження – онтоантропологічні характеристики мови у сучасній культурі.

Методи дослідження. Відповідно до мети і завдань дослідження в роботі використано сукупність методів наукового пізнання. Виявлення сутності мови як соціокультурного імператива передбачає її максимально всебічне дослідження, тому методологічну основу дослідження утворює поєднання загальнонаукових та спеціальних методів, застосованих з метою забезпечення об'єктивності, цілісності, обґрунтованості й достовірності наукових результатів. У дисертації широко застосовуються методи *антропологічної інтерпретації* та *антропологічної редукції* для визначення онтоантропологічних опцій мови. *Міждисциплінарний* та *системний підхід* у поєднанні з цими методами надав можливість предметного розгляду мови як цілісного соціокультурного явища, елемента соціокультурної системи; *функціонально-інструментальний підхід* застосований з метою окреслення соціокультурного покликання мови; *проблемний підхід* використано для проблемного структурування мовної сфери, для визначення топології, характеристик, взаємодії проблемних факторів, а також визначення їх наслідків і шляхів розв'язання; *діалектичний метод* забезпечив дослідження

процесів і явищ мовної дійсності в розвитку і взаємозв'язку; *метод єдності історичного та логічного* сприяв фіксації відношення між об'єктивною мовною дійсністю, що історично розвивається, та її відображенням в теорії пізнання; *метод індукції* застосовано для узагальнення мовних явищ з високою ступінню достовірності; *метод дедукції* реалізовано для переходу пізнання мовної дійсності від загального до одиничного; *метод систематизації* задіяно для структуризації, ієрархізації та субординації сукупності аспектів і складових, які визначають функціонування мовної сфери; *метод каузального аналізу* виявив причинно-наслідкові зв'язки мовної динаміки, її наслідки і тенденції.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у розробці концепції онтоантропологічних репрезентацій мови як чинників конституювання культурних просторів на макро-, мезо- і мікрорівнях.

Уперше:

– розроблена авторська методологічна програма дослідження онтоантропологічних опцій мови у сучасних соціокультурних контекстах, яка передбачає розширення горизонту дослідження мови, мовних практик і репрезентацій в рамках культурологічного повороту сучасної філософської антропології;

– обґрунтовано необхідність урахування відмінностей репрезентації і функціонування мови у просторі життєвого світу, а також на регіональному, національному та наднаціональному рівнях, перехід від одного рівня на інший передбачає збільшення відкритості мов як і латентна тенденція взаємопроникнення мов у регіонах прикордоння;

– виявлена функціональна амбівалентність нормативних характеристик мови, яка, з одного боку цементує суспільство і стабілізує національні культурні форми, а з іншого – виконує функції соціальної та культурної селекції за нормативними мовними характеристиками.

Уточнено:

– концептуальне положення, відповідно до якого смислова складова мови (текст) істотно залежить від соціокультурного контексту, вона значною мірою зумовлена, детермінована цим контекстом. Різні мови постають віддзеркаленням різних світів, картин світу, світоглядних алгоритмів, стереотипів і автоматизмів;

– світоглядний вердикт, згідно з яким кожній історичній епосі притаманна наявність специфічної «епістеми» (М. Фуко) – певного рівня соціокультурних знань, який утворюється в результаті дискурсивних практик і реалізується на рівні мовної практики як своєрідний мовний код – сукупність рекомендацій, нормативів і табу. Ця мовна норма здійснює латентний поліаспектний вплив на мовну поведінку, на мислення і дії як окремих індивідів, так і суспільства в цілому;

– пріоритетні завдання сучасного етапу інформаційного суспільства щодо мовно-мисленнєвої діяльності, а саме: розвиток системного мислення,

вміння аналізувати ситуації вибору, виявляти, розв'язувати проблеми і упереджувати їх появу.

Набуло подальшого розвитку:

– положення, що мова у просторі культури здійснює детермінативний вплив на формування знаково-символічного, стереотипного та конотативного середовища світосприйняття, тим самим надаючи людині імпульс для засвоєння культурних інновацій у площині життєтворчості.

З'ясовано:

– на регіональному рівні у мовних репрезентаціях відбувається рівновага між вжитком обмежених та відпрацьованих мовних кодів (за теорією Б. Бернстайна), а обмежені коди можуть застосовуватись як відпрацьовані для розрізнення між «своїми» та «чужими»;

– культурний статус архаїзмів та неологізмів, а також запозичень, які визначають не тільки профіль субкультур, а й виступають індикаторами стагнації або модернізаційних проривів.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є результатом самостійної наукової праці автора. Усі опубліковані праці за темою дослідження написані без співавторів.

Апробація результатів дослідження. Основний зміст дисертаційного дослідження відображений у 8 наукових публікаціях, з них – 6 одноосібних статей у наукових фахових виданнях з філософських наук, 2 публікації в інших наукових виданнях, матеріалах конференцій.

Основні положення та висновки дисертаційного дослідження були представлені на теоретико-методологічних семінарах та науково-практичних конференціях, а саме: Всеукраїнська науково-практична конференція «Компетентність особистості в контексті сучасних соціальних трансформацій» (23 квітня 2014 р., м. Полтава); Міжнародна науково-практична конференція «Імперативи поступу України в умовах цивілізаційних викликів сучасного світу» (27 січня 2015 р., м. Київ); Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Освіта і життєвий світ особистості: європейський досвід і українські реалії» (22-23 квітня 2015 р., м. Чернівці); XVI Міжнародна науково-практична конференція «Освіта і доля нації: Європейські цінності в освітньому просторі України» (25-26 вересня 2015 р., м. Харків); Международная научная конференция «Философское знание и вызовы цивилизационного развития» (21-22 апреля 2016 г. Белоруссия, Институт философии Национальной академии); Міжнародна науково-практична конференція «Філософія формування цілісного світогляду в сучасній освіті» (27 квітня, 2017 р., м. Київ); Міжнародний науково-практичний семінар «Людина в умовах мінливості соціокультурного простору: духовно-практичний вимір» (9 червня, 2017 р., м. Мелітополь).

Структура дисертації. Специфіка предмету, мета і завдання дослідження обумовили структуру роботи, яка складається з одного тому, загальним обсягом 203 сторінки (основна частина становить 8 друкованих аркушів), у тому числі додатків на 2 сторінках.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до комплексної теми Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди – «Філософія освіти і духовне оновлення українського суспільства» (0ПУ006439, № 03 – 038 від 25 травня 2011 року). Тема дисертації затверджена Вченою радою Черкаського державного технологічного університету (протокол № 16 від 12 жовтня 2013 року).

Практичне значення отриманих результатів визначається тим, що результати дослідження сприяють поглибленому розумінню сутності й закономірностей функціонування мовної сфери. Положення та висновки розширюють світоглядні горизонти для систематизації онтологічних і герменевтичних особливостей мови. Одержані наукові результати мають істотне теоретико-методологічне та праксеологічне значення, оскільки надають сфері знань про мову критеріальної виразності, переконливості й евристичності, концептуалізують епістемологічні ресурси, необхідні для з'ясування сутності й закономірностей функціонування мовної сфери.

Наукові результати проведеного дослідження відповідають вимогам теоретико-методологічних механізмів оптимізації національної політики, освіти і педагогіки, а також генерування ефективних стратегем розвитку українського суспільства. Висновки дослідження можуть слугувати підґрунтям для підготовки нормативних курсів та спецкурсів, підручників і навчальних посібників із соціальної філософії, мовознавства, культурології, соціології та педагогіки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, зв'язок роботи з науковими програмами і планами, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, теоретико-методологічну основу дослідження, охарактеризовано наукову новизну результатів дослідження, їх практичне значення, наведено дані про апробацію та публікації результатів дослідження, структуру та обсяг дисертації.

У **першому розділі** – *«Теоретико-методологічні підходи до дослідження мови як буттєвої складової соціокультурної сфери»* – здійснено порівняльний аналіз теоретико-методологічних підходів до мови як елемента соціокультурної системи.

У першій половині ХХ століття науковці здебільшого переймалися питанням структури мови. Натомість у другій половині ХХ століття більше уваги приділялося принципам функціонування мови. Перехід від класичного етапу до некласичного в теорії пізнання, на думку більшості дослідників, виявив себе у пріоритетах сучасної гносеології – у відмові від методологічного фундаменталізму і суб'єктоцентризмі. Зміщення дослідницького інтересу з аналізу феномена знань на механізми його формування та розвитку призвело до занурення проблематики і методів теорії пізнання в соціальний контекст.

Сутність різноманітних програм оновлення гносеології Д. Блура, Е. Гольдмана, І. Касавіна полягає в збагаченні методів соціогуманітарних дисциплін, у розширенні предметного поля гносеологічних досліджень за рахунок подання знання як функціонального компоненту світу людської діяльності й комунікації.

З другої половини ХІХ ст. загострюються аспекти соціальної історії мови, її соціального функціонування і соціально-класової диференціації, актуалізуються суспільні функції мов, характер мовних контактів, проблеми виникнення людської мови в результаті еволюції людського суспільства. Ці проблеми окреслили коло питань соціальної лінгвістики в широкому аспекті. Філософськими питаннями мови займалися представник філософії життя В. Дільтей, а також В. Гумбольдт, Ф. Шлейєрмахер та інші.

У працях І. Бодуена де Куртене, В. Гумбольдта, А. Мейо, Ф. де Соссюра та багатьох інших мовознавців наголошувалося в основному на тому, що в мовленнєвій діяльності є дві сторони: індивідуальна та соціальна – причому, одну не можна зрозуміти без іншої. Мова є соціальним продуктом, сукупністю необхідних процедур, необхідних для забезпечення реалізації функціонування здатності до мовленнєвої діяльності носіїв мови. Упродовж ХІХ ст. увага мовознавців переважно була прикута до змалювання і аналізу мовних фактів, а вивчення специфіки основної функції мови – бути засобом спілкування в суспільстві – залишалося на периферії лінгвістичних досліджень.

У ХХ ст. проблеми соціолінгвістики розглядають представники таких течій, як біхевіоризм, феноменологія, теорія соціальної взаємодії Дж. Міда, неопозитивізму (логічний позитивізм, логічний атомізм), структуралізму та герменевтики.

Розроблена американськими лінгвістами Е. Сепіром і Б. Уорфом теорія лінгвістичної відносності інтерпретує мову своєрідним оптичним фокусом, за допомогою якого людина сприймає дійсність. Основою для такого порівняння були спостереження за структурою мов американських індіанців, докорінно відмінних від мов європейського стандарту. Ці розбіжності, які стосуються особливостей періодизації часу, лексичних класифікацій тощо, знаходять відображення і в особливостях поведінки аборигенів.

Остаточний підсумок цих засновків має глобальний характер: мова безпосередньо впливає на діяльність людини. Гіпотеза Сепіра-Ворфа й сьогодні продовжує викликати активні дискусії серед мовознавців. Гіперболізація або абсолютизація ролі мови у процесі пізнання притаманна різним відгалуженням логічного позитивізму і аналітичної філософії.

Мова є достеменно соціокультурним феноменом, її взаємозв'язок із соціальним пізнанням і соціальними практиками є безперечним і визначальним як для мови, так і для соціуму. Взаємозумовленість і взаємовплив мови та суспільства обумовлені тією обставиною, що, з одного боку, сфера соціального завжди мислиться як результат взаємодії, конкуренції і протиборства деяких дискурсів, а з іншого, – мовна сфера

визначається як така, на яку справляє істотний вплив статика і динаміка суспільної дійсності.

У другому розділі – *«Мова як елемент соціокультурної системи: функціонально-інструментальний статус»* – здійснено аналіз інструментального потенціалу мови для забезпечення потреб соціокультурної сфери, осмислено причинно-наслідкові зв'язки і взаємну детермінованість мови та соціокультурної дійсності.

Мова є знаряддям мислення, засобом його вираження і об'єктивації. На специфіці мислення індивідів позначаються всі особливості суспільства, в якому вони існують: економічна і соціальна структура суспільства, способи соціальної регуляції, особливості побуту, соціальна система розумових якостей та рис характеру, що цінуються в даному суспільстві. Тому коректно розглядати мислення людини як продукт суспільно-історичного процесу розвитку суспільства.

Поліаспектна взаємозалежність світу людини та її мови акцентує увагу не лише на світоглядних особливостях індивідуальної та суспільної свідомості, а й також на їх відтворенні засобами мови, на трансляційних, репрезентативних та інтерпретаційних інструментах відтворення світоглядних ієрархій.

Семантична інтерсуб'єктивність слів зумовлена спільністю апріорних форм мислення: чим ширший конвенційний фундамент смислової даності (заданості) і принципів смислотворення, тим смислова універсальність слів очевидніша. Значення постає процесом, який передбачає дві складові – конструювання значення (meaning construction) та репрезентацію знань (knowledge representation).

Текст – одне з найскладніших і найважчих з точки зору визначення понять гуманітарного знання. Він постає певною цілісністю і смисловою єдністю, яка виникає за умов конкретно-історичної філософської культури. Останнім часом очевидних ознак набула актуалізація функцій тексту в культурі.

Кожен текст є зустріччю з іншим, тобто діалогом. Діалог надає можливість синхронізуватися із культурними текстами, віддаленими один від одного в часі й культурно-цивілізаційному форматі. Саме діалог генерує смисловий конвенціоналізм, який вводить співрозмовників у сферу квінтесенції обговорюваного аспекту.

Будучи продуктом спілкування, текст вторинний щодо діалогу. Діалог – це механізм генерування текстів, ситуація спілкування, вписана в соціокультурний контекст, котра перетворює текст на дискурс. Діалогічність – це наявність у структурі тексту різних «голосів», контекстів, акцентів, форматів і стилів.

Загалом діалогічна макропарадигма не заміняє і не витісняє монологічну, а доповнює, збагачує її новим підходом – відносним. Якщо монологічне розуміння істини статичне, прагне до абсолютизації, то

діалогічне – динамічне, оскільки враховує такі аспекти, як історичність, соціокультурна специфіка, мовні, інтерпретативні та інтенційні особливості.

Поняття дискурс є ключовим терміном сучасних гуманітарних наук. Щоправда, воно розуміється по-різному, викликає запеклі суперечки і навіть вимовляється по-різному. Його відносять як до усної, так і до письмової форми спілкування, до вербальних та невербальних (міміка, жести, мова програмування тощо) способів вираження, до явищ, котрі передбачають мовчання, і таких форм репрезентації, як фільми, романи і навіть сфери знання (приміром, філософський дискурс).

Дискурс – це мова в контексті, мова плюс контекст. Оскільки контекст поняття широке, то дослідження дискурсу включає різні підходи – аргументаційний, риторичний, стилістичний, психологічний, лінгвістичний, жанровий і т. ін. Якщо висловлювання – це послідовність фраз, укладених між двома семантичними зупинками, порожнінами в комунікації; то дискурс – це висловлювання, що розглядається з точки зору дискурсного механізму, який ним керує. Таким чином, погляд на текст з позиції його структурування в «мові» визначає даний текст як висловлювання, натомість лінгвістичне дослідження умов виробництва тексту визначає його як «дискурс».

Мова є символічним засобом порозуміння, обміну знаками з метою поінформування; іншими словами – системою знаків, котра слугує засобом людського спілкування, мислення й світоглядного позиціонування, демаркації, структурування. Потенційно вона спроможна виразити будь-яку сукупність знань, вірувань і уявлень людини про світ і про себе. Ця особливість зумовлює значущість її функціонально-інструментального статусу, її соціокультурне реноме.

У третьому розділі – *«Сучасна мовна картина світу: тенденції, виклики, перспективи»* – узагальнено змістовні й проблемні аспекти мовної картини світу епохи постмодерну.

Культура і освіта, будучи двома сторонами генетично єдиного процесу відтворення і розвитку людини, забезпечують тиражування, передачу, засвоєння і споживання знань і цінностей. До початку ХХ століття зберігалася їхня генетична єдність, тобто освітні установи були одночасно і центрами культури – суб'єктами її творчості і споживання. Згодом з'явилася прірва між феноменами культури та освіти. Поняття «освічена людина» стало синонімом «поінформованої людини», хоча має коригуватися передовсім з поняттям «культурної людини».

Підхід до освіти з культурологічних позицій свідчить про можливість розуміння процесу освіти не тільки як технології навчання, а й як культуротворчої діяльності, пов'язаної з вирішенням найважливіших питань духовного розвитку особистості. Людина – особливо в період становлення – має перебувати в середовищі, яке забезпечує всебічний розвиток її особистості з урахуванням генетичної інтенції і відповідно до соціальних завдань.

Розуміння посідає особливе місце в життєдіяльності людини: воно слугує універсальним способом освоєння людиною навколишньої природної і соціальної дійсності, методом самопізнання і проникнення у внутрішній світ іншого індивіда. Це особлива форма пізнання і кінцева мета пізнавальної діяльності, яка є продуктом соціокультурних практик. Розуміння як введення об'єктів розуміння в систему індивідуальних і суспільних сенсів апіорі й апостеріорі раціональне. Воно ґрунтується на реконструкції інваріантних структур людської діяльності, закріплених соціокультурно і конкретно-історично.

В епоху постмодерну відтворення смислів і значень часто є лише їх ілюзією, міражем, який здійснює галюциногенний ефект. Істотним фактором соціокультурного розвитку людства епохи глобалізму є «світоглядна пастишність», мозаїчність, невизначеність, еkleктичність, строкатість сучасного світу, різновекорна світоглядно-аксіологічна спрямованість сучасної людини.

За великим рахунком, потреба «нової людини», ефективної свідомості й мислення належить до перманентно актуальних. Втім, у часи постмодерну з огляду на формат, рівень і гостроту проблем і викликів відбувається додаткова актуалізація означеної необхідності. Ефективна відповідь на цей виклик епохи передбачає насамперед усвідомлення належного буттєвого статусу людини, екзистенційну визначеність у питанні стратегії людського вибору. Буттєвість людини і її свідомість зумовлюють відповідне осягнення своєї причетності до глибинних основ життя і пізнавально-комунікативну стратегію. Йдеться про унікальну здатність, перебуваючи фізично в конкретному часі, жити, мислити і діяти «з позиції вічності», з міркувань належного.

Основним питанням такої філософської стратегії є не стільки відношення мислення до буття, скільки самовизначення людини в бутті та визначення буття через людину. В цьому сенсі в умовах ринкової економіки зовсім не обов'язково (а часто й не варто, не слід) судити про все й оцінювати все мірками меркантильної вигоди і прагматичного розрахунку.

Апологія ринку, споживацтва і жорсткої конкурентної боротьби хоч і цілком адекватна економічній реальності, проте часто згубна для позаекономічних – культурних і духовних – сфер життя, а особливо – для особистісного становлення людини. Вона здійснює на сферу суспільної свідомості не лише комплексний (зокрема, за посередництва мови), а й взаємопотенціюючий вплив, оскільки мова та інші інструменти впливу на сферу духовного споживання, будучи істотно детермінованими особливостями соціокультурних мегатрендів у свою чергу самі формують відповідне знаково-символічне, стереотипне та конотативне середовище світосприйняття, еволюціонування аксіологічної та деонтологічної ієрархії.

ВИСНОВКИ

Осмилення функціонально-інструментального потенціалу мови в контексті потреб соціокультурної сфери дає підстави зробити в узагальненій теоретичній формі наступні висновки:

1. Картина світу утворює той фундамент світосприйняття, спираючись на який людина реалізує свій життєдіяльнісний потенціал. Структурними компонентами загальної картини світу є сукупність профільних картин (повсякденної, міфологічної, релігійної, наукової, символічної, мовної, художньої, гендерної, етнічної, геополітичної, етичної, аксіологічної і т. ін.).

Мова є істотним елементом системи картини світу, атрибутивним і навіть імперативним компонентом предметного оперування як дійсністю, так і евентуальністю. Не випадково Л. Вітгенштейн наполягав, що межі мови індивіда визначають межі його світу. В цьому сенсі мова постає своєрідним інструментальним авангардом, який освоює нові світи, нові буттєві горизонти. За відсутності такого авангарду будь-яка дійсність перетворюється на землю необітовану, на необжиту територію, де все чуже й незрозуміле. Така незатишна атмосфера вочевидь не може претендувати на статус «домівки буття» (М. Гайдеггер).

Картина світу є системним об'єктом, утвореним багатьма складовими. Кількість елементів цієї системи в різних випадках може не співпадати, однак мовний елемент є обов'язковим для всіх картин світу, оскільки він виконує вкрай важливу функцію артикуляції змістовного рельєфу системи картини світу. За відсутності мови аспект смислової ієрархії різних частин картини світу, а також їх смислових, аксіологічних і цільових орієнтирів залишиться невизначеним. Лише мовна артикуляція і демаркація надає зазначеним аспектам необхідної виразності, випуклості, рельєфності.

2. Сутнісні ознаки мови підлягають коректному визначенню, виходячи із особливостей і закономірностей самої мови, а не в результаті апріорно нав'язування їй з міркувань специфіки предмета дослідження тієї чи іншої наукової дисципліни. Попри концептуальні відмінності різних підходів, можна виокремити деякий змістовний компендіум, який має консенсусний статус у будь-яких філософських відгалуженнях. Отже, мова становить специфічно людський спосіб буття в світі, а позамова життєдіяльність і насамперед пізнання для людини неможливе в принципі – ні апріорі, ні апостеріорі. Мовний досвід світу є абсолютним: він домінує над відносністю всіх осмислень буття, оскільки охоплює дійсність у всіх зв'язках і співвідношеннях.

Мовний характер досвіду світу передує всьому, що людина пізнає і висловлює. Те, що є предметом пізнання й висловлення, апріорі оточене горизонтом мови. Пізнання здійснюється в умовах істотного детермінативного впливу мовного бачення світу, де світ репрезентує системну цілісність, з якою співвідноситься наш досвід, схематизований за допомогою мови. Будучи засобом обміну досвідом, мова об'єднує людей не лише конкретно-історичного часового періоду, а й різних поколінь, часів і

народів. Саме в такий спосіб явище соціокультурної спадкоємності й знанневої кумулятивності стає не просто можливим, а й неухильним.

3. Різні мови – це різні світи, картини світу, світоглядні алгоритми, стереотипи й автоматизми. Реальність їхньої взаємодії об'єктивно наштовхується на безліч перешкод, які мимоволі викликають взаємне дистанціювання, відторгнення й навіть ідіосинкразію, репрезентантів різних мов (а відтак – і різних світів, різних картин світу).

Ментальні відмінності різних епох, цивілізацій та народів визначають стильову стереотипність мовних особливостей відповідних соціумів. Загалом смислова складова мови (текст) істотно залежить від соціокультурного контексту, вона значною мірою зумовлена, детермінована цим контекстом. Поза контекстом і безвідносно до контексту чимало слів втрачають свою смислову виразність і значущість. Латина не випадково вважається мертвою мовою, адже зникло середовище, в якому вона жила повноцінним життям. Відтак, існують обґрунтовані сумніви щодо самої можливості адекватного розуміння і відтворення інших соціокультурних ойкумен, епох і цивілізацій.

4. Як і філософія, література і мовознавство вдаються до послуг мислення і мови, однак якщо для літератури ієрархію пріоритетів очолює мова, а вже потім – мислення, то філософія ієрархію пріоритетів визначає інакше: насамперед мислення, яке детермінує, зумовлює, визначає конкретно-історичні, соціокультурні, ментальні та інші особливості мови, її інструментального застосування.

5. Будучи істотно детермінованою особливостями соціокультурних мегатрендів, мова – в свою чергу – здійснює зворотний детермінативний вплив на формування знаково-символічного, стереотипного та конотативного середовища світосприйняття, на еволюціонування аксіологічної та деонтологічної ієрархії в глобальному масштабі. Особливості й закономірності функціонування мови латентно впливають на соціум і мають соціальні наслідки.

Мова не є пасивним об'єктом впливу культури й суспільства: вона утворює відносно автономну сферу, яка, по-перше, наділена власними особливостями, по-друге, функціонує і еволюціонує за власними закономірностями, по-третє, здійснює зворотний детермінативний вплив на суспільство і культуру. Таким чином, можна констатувати суб'єктний, функціонально активний статус не лише суспільства і культури, а й людини та мови: кожне з цих чотирьох явищ нашої повсякденної дійсності впливає на решту явищ і водночас зазнає зворотного впливу. В результаті утворюється унікальний симбіоз суспільства, культури, людини та мови.

6. Кожній історичній епістемі притаманна наявність специфічної «епістеми» (М. Фуко) – певного рівня соціокультурних знань, який утворюється в результаті дискурсивних практик і реалізується на рівні мовної практики як своєрідний мовний код – сукупність рекомендацій, нормативів і табу. Ця мовна норма здійснює латентний поліаспектний вплив

на мовну поведінку, на мислення і дії як окремих індивідів, так і суспільства в цілому.

У постмодерній культурі на перший план виходить започаткований в індустріальну епоху феномен символічного виробництва, тобто виробництва знання – специфічна галузь економіки, орієнтована на виробництво, розподіл і управління схемами діяльності й типізаціями досвіду індивідів. У наш час «влада-знання» (М. Фуко) все більше постає способом маніпулювання образом реальності, інструментом творення певної картини світу – необ'єктивної і тенденційної.

Ключовими змістовно-функціональними особливостями постмодерністської картини світу є релятивність, мозаїчність, варіативність і плюральність світосприйняття. Їй притаманні такі світоглядні принципи, як дискурсивність, інтертекстуальність, нарративізм, ризоматичність і таке інше. Характерна особливість постмодерністської філософії тісно пов'язана з визнанням вирішальної ролі дискурсу для повноцінного функціонування сучасного суспільства і мови – як основного інструменту здійснення дискурсивних практик.

7. Логічним і коректним слід визнати наголос на інструментальному значенні мови: як кожен інструмент, мова може виконувати як позитивні, так і негативні функції: вона може не лише відтворювати дійсність, а й приховувати, симулювати її (як це довів Жан Бодрійяр своєю концепцією симулякрів) і навіть цілеспрямовано спотворювати уявлення про неї (як виразно змалював Гі Дебор у праці «Суспільство театру»). Зрештою, мова цілком може бути потужним засобом маніпулювання свідомістю.

8. Твердження, що розумова діяльність творить мову, а мова твориться лише в результаті розумової діяльності, є не зовсім коректним, позаяк мова також справляє зворотний детермінативний вплив на ментальну сферу, хоча, звичайно, й перебуває у дещо більшій залежності від неї. Розумова діяльність необхідним чином пов'язана зі звуком; за відсутності такої кореляції мислення не досягає чіткості, а уявлення не трансформуються в поняття. Розумова діяльність творить звук на власний розсуд, структурує його з огляду на власні світоглядно-аксіологічні й спадкоємнісні (тобто ментальні) пріоритети й автоматизми.

9. Потреба адекватної викликам сучасності стратегії поповнення і ефективного застосування знань не викликає сумнівів і заперечень. Її відрекомендують по-різному: рефлексійна, дослідницька, активістська, проблемоцентрична, критично-мисленнева тощо. Попри істотні номінативні відмінності, її сутність у цілому конвенційно погоджена і полягає в зміщенні основного акценту із засвоєння обсягу інформації на активізацію мислинневої діяльності й розвиток самостійного, критичного, рефлексійного мислення, в удосконаленні навичок роботи з інформацією.

Сучасний динамізм зміни знань, інформації, технологій, означає, що навчити в школі чи навіть у найкращому університеті людину на решту життя неможливо, оскільки з часом вона неухильно втратить

конкурентоспроможність і стане функціонально недієздатною. Тому виникає потреба навчатися впродовж життя, забезпечити перманентність процесів навчання, оновлення знань і способів оволодіння ними. Напрацювання такого вміння стає однією з найважливіших функцій освіти сучасного гатунку.

До переліку пріоритетних завдань сучасного етапу інформаційного суспільства належить розвиток системного мислення, вміння аналізувати ситуації вибору, виявляти, розв'язувати проблеми і упереджувати їх появу. Філософія з її духом критичності, проблемним підходом та принципом іронічності (як наполягає Р. Рорті, іронія – це типова ознака сучасного інтелігента) здатна своєчасно упереджувати загрозу абсолютизації інформаційних технологій, які своїми засобами здатні потіснити та замінити мудрість, справедливість, моральні чесноти, перетворити людину на «інформаційну істоту», маніпульованого гуманоїда.

Серед визначення проблемних ліній продовження цієї праці перспективним дослідницьким напрямом слід визнати змістовну демаркацію семантичної та конотативної складових мови. Чимало важливих аспектів цього тематичного напрямку все ще не отримали належного теоретичного осмислення. Чим більш виразним у семантичному сенсі є слово, тим більшим конотативним і символічно-асоціативним потенціалом (діапазоном) воно володіє.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України та виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз даних:

1. Погасій Л.П. Феномен мови у дзеркалі світоглядних пріоритетів / Л.П. Погасій // Вісник ХНПУ ім. Г.С.Сковороди. Серія «Філософія». – Харків: ХНПУ, 2016. – Вип. 48 (II). – С. 43 – 53.

2. Погасій Л.П. Соціокультурна зумовленість мови / Л.П. Погасій // Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць [гол. ред. В.М. Вашкевич]. – К., 2017. – Вип. 120. – С. 163 – 166.

3. Погасій Л.П. Мова як елемент системи картини світу / Л.П. Погасій // Versus // Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького – Мелітополь, 2017. – Вип. 1 (9). – С. 61 – 65.

4. Погасій Л.П. Мова як предмет філософської рефлексії: особливості й закономірності / Л.П. Погасій // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії : Збірник наукових праць. – Запоріжжя : Вид-во ЗДІА, 2017. – № 69. – С. 136 – 140.

5. Погасій Л.П. Специфіка інформаційної картини світу, генерованої засобами масової комунікації / Л.П. Погасій // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 7. – Випуск 37 (50). – 2017. – С. 117 – 123.

6. Погасій Л.П. Світоглядні аспекти діалогу як мовного і соціокультурного явища / Л.П. Погасій // Гілея (науковий вісник): Збірник

наукових праць [гол. ред. В.М. Вашкевич]. – К., 2017. – Вип. 125. – С. 163 – 166.

Публікації в інших наукових виданнях, матеріали конференцій:

1. Погасій Л.П. Трансформації критичної філософії в умовах глобалізації системи освіти / Л.П. Погасій // Матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної конференції (19-20 травня 2017 р.). – Харків: ХНПУ, 2017. – С. 127-130.

2. Погасій Л.П. Функціональна взаємозумовленість міфу та мови / Л.П. Погасій // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Гуманітарне знання у соціально-правовому дискурсі». – Полтава: ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2015. – С. 154–156.

АНОТАЦІЇ

Погасій Л. П. Онтоантропологічні опції мови у сучасній культурі. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури. – Міністерство освіти й науки України. Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. – Харків, 2017.

Дисертація присвячена визначенню онтоантропологічних опцій мови у сучасних соціокультурних контекстах. Наукова новизна отриманих результатів полягає у розробці концепції онтоантропологічних репрезентацій мови як чинників конституювання культурних просторів на макро-, мезо- і мікрорівнях.

Розроблено авторську методологічну програму дослідження онтоантропологічних опцій мови у сучасних соціокультурних контекстах, яка передбачає розширення горизонту дослідження мови, мовних практик і репрезентацій в рамках культурологічного повороту сучасної філософської антропології. Обґрунтовано необхідність урахування відмінностей репрезентації і функціонування мови у просторі життєвого світу, а також на регіональному, національному та наднаціональному рівнях, перехід від одного рівня на інший передбачає збільшення відкритості мов як і латентна тенденція взаємопроникнення мов у регіонах прикордоння. Виявлено функціональну амбівалентність нормативних характеристик мови, яка, з одного боку цементує суспільство і стабілізує національні культурні форми, а з іншого – виконує функції соціальної та культурної селекції за нормативними мовними характеристиками.

Ключові слова: філософія культури, філософська антропологія, мова, мовні практики та репрезентації, філософсько-антропологічні опції, сучасні культурні контексти.

Погасий Л.П. Онтоантропологические опции языка в современной культуре. - На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.04 – философская антропология, философия культуры. – Министерство образования и науки Украины. Харьковский национальный педагогический университет имени Г.С. Сковороды. – Харьков, 2017.

Диссертация посвящена определению онтоантропологических опций языка в современных социокультурных контекстах. Научная новизна полученных результатов заключается в разработке концепции онтоантропологических репрезентаций языка как факторов конституирования культурных пространств на макро-, мезо- и микроуровнях.

Разработана авторская методологическая программа исследования онтоантропологических опций языка в современных социокультурных контекстах, которая предусматривает расширение горизонта исследования языка, языковых практик и репрезентаций в рамках культурологического поворота современной философской антропологии. Обоснована необходимость учета различий репрезентации и функционирования языка в пространстве жизненного мира, а также на региональном, национальном и наднациональном уровнях, переход от одного уровня на другой предусматривает увеличение открытости как и латентная тенденция взаимопроникновения языков в регионах приграничья. Выявлено функциональную амбивалентность нормативных характеристик языка, который, с одной стороны цементирует общество и стабилизирует национальные культурные формы, а с другой - выполняет функции социальной и культурной селекции по нормативным языковыми характеристикам.

Ключевые слова: философия культуры, философская антропология, язык, языковые практики и репрезентации, философско-антропологические опции, современные культурные контексты.

Pogasiy L.P. Ontoanthropological options of language in modern culture. – Manuscript.

The Dissertation for the Scientific Degree of Philosophical Sciences on Speciality 09.00.04 – Philosophical Anthropology, Philosophy of Culture. – G.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. – Kharkiv, 2017.

The dissertation is devoted to the definition of ontoanthropological options of language in modern socio-cultural contexts.

The scientific novelty of the results is in the developing the concept of ontoanthropological representations of language as factors for institutionalizing cultural spaces at macro-, mezo- and microlevels. In the dissertation, the author's methodology research program of ontoanthropological options of language in modern socio-cultural contexts is developed, which allows to broaden out the horizon of language research, linguistic practices and representations in the context

of the cultural revision of modern philosophical anthropology. It is substantiated the necessity of taking into account the differences in the representation and functioning of the language in the space of life world, as well as at the regional, national and supranational levels; also the transition from one level to another implies increased language openness and the latent tendency of interpenetration of languages in the border regions. The functional ambivalence of the normative characteristics of the language, which, on the one hand, cements the society and stabilizes the national cultural forms, but on the other hand, functions as social and cultural selection according to normative linguistic characteristics, is revealed.

The picture of the world forms the foundation of world perception, based on which a person realizes his vital potential. The structural components of the general picture of the world are a set of profile pictures (everyday, mythological, religious, scientific, symbolic, linguistic, artistic, gender, ethnic, geopolitical, ethical, axiological, etc.).

The picture of the world is a system object formed by many components. The number of elements of this system in different cases may not coincide but the linguistic element is a must for all pictures of the world because it performs an extremely important function of articulation of the content of a world picture system. Without language as well as its semantic, axiological and target reference points, the aspect of the semantic hierarchy of various parts of the world picture remains unclear. Only linguistic articulation and demarcation gives the specified aspects the necessary expressiveness, bulge, and relief.

Essential language signs are subject to a correct definition based on the features and regularities of the language itself but not resulted from a priori imposed particular scientific discipline for reasons of its specifics. In spite of the conceptual differences between various approaches, we can distinguish some meaningful compendium which has a consensual status in any philosophical branches. Consequently, language is a specifically human way of being in the world, while extra-linguistic activity and, above all, cognition is impossible for a human – neither a priori nor a posteriori. The language experience of the world is absolute: it dominates the relativity of all understandings of being since it covers reality in all ties and correlations.

The linguistic nature of the experience of the world precedes everything that a man cognizes and expresses. The subject of cognition and expression is a priori surrounded by the horizon of language. Cognition is performed in conditions of a significant determinative influence of the linguistic vision of the world, where the world represents the systemic integrity which our experience is correlated with, schematized by language. As a means of experience sharing, the language unites people not only of a certain historical time period but also people of different generations, times and nations. It is in this way that the phenomenon of sociocultural succession and knowledge cumulativeness becomes not only possible but also steady.

Different languages are different worlds, pictures of the world, worldview algorithms, stereotypes, and automatisms. The reality of their interaction

objectively encounters many obstacles that inevitably cause mutual distancing, rejection and even idiosyncrasy of the representatives of different languages (consequently, of different worlds, different pictures of the world).

The mental differences between different epochs, civilizations, and nations determine stylistic stereotypes of language features of corresponding societies. In general, the semantic component of the language (text) essentially depends on the sociocultural context, it is largely determined by this context. Outside and regardless the context, a lot of words lose their sense of expressiveness and significance. Latin is not accidentally considered the dead language because the environment where it was disappeared. Therefore, there are justified doubts about the very possibility of adequate understanding and reproduction of other socio-cultural oikumenes, epochs, and civilizations.

Keywords: philosophy of culture, philosophical anthropology, language, language practices and representations, philosophical and anthropological options, modern cultural contexts.

Підп. до друку 09.01.18. Формат 60x84 1/16. Спосіб друку – ризографія.

Умов. друк. арк. 0,9. Тираж 100 прим. Ціна договірна.

Віддруковано в типографії ФОП Андреев К.В.

61166, Харків, вул. Серпова, 4

Свідоцтво про державну реєстрацію

Серія В00 №966085 від 30.05.2003 р.

epzakaz@gmail.com

тел. 063-993-62-73

